

Inklusiivinen asiantuntijavuoro- vaikutus päihdekuntoutuksessa

MINNA MATTILA-AALTO

Työn alla olevassa väitöskirjatutkimuksessaan Minna Mattila-Aalto tavoittelee sitä vuorovaikutusta ja niitä vuorovaikutuksen osapuolia, joilla on merkitystä päihdeongelmasta kuntoutumisessa. Keskeistä vuorovaikutussuhteissa on luottamuksen rakentuminen. Opinnollinen kuntoutus tarjoaa sekä itsenäisesti että päihde-ehtoisten sosiaali- ja terveystalvelujen avulla vieroittautuneille ihmisille väylän kuntoutua ja päästä irti entisistä kielteisiksi muodostuneista elämänorientaatioista ja sosiaalisista suhteista. Tällöin suhde opinnollisen kuntouksen ammattilaisiin koetaan tärkeämmäksi kuin suhde vertaisiin opiskelijoihin.

Iskusanoja inklusio ja osallisuus käytetään nykyisin ponnekkaasti mm. Euroopan Unionin virkakielessä. Syrjäytymispuhe on korvattu puheella osallisuudesta siksi, että osallisuuspuheen ajatellaan tukevan paremmin ihmisten kompetensseja ja luovan entistä myönteisempiä mielikuvia (Vehviläinen 2005, 19). Inklusion nimissä yhteiskunnalliselle toiminnalle esitetään haaste: kaikkien ihmisten pitäisi päästä ja tulla mukaan – ”osalliseksi”.

Sosiaalinen inklusio on monimutkainen ja kiistanalainen ilmiö (mm. Karjalainen 1997, Rose 1999, Helne 2000). Syrjäytyneitä ihmisiä paikannetaan poikkileikkauksellisen yleistiedon varassa mm. työttömien, asunnottomien ja peruskoulutusta vailla olevien ryhmiin, mutta heidän todetaan kuitenkin olevan yhteiskunnan sisällä, ei sen ulkopuolella (Stichweh 2005; Hänninen & al. 2005.) Yhteiskuntatieteissä kiistellään siitä, onko eksklusiota edes olemassa. Syrjäytyneitä tunnustetaan olevan, joten jotain pitäisi tehdä – ei välttämättä siksi, että he ovat eksklusiiossa, vaan universaalien ihmisoikeuksien nimissä.

Inklusion saavuttamisen keinoksi esitetään kuntoutusta, joka voidaan määritellä nk. kuntoutuslakeihin (604–628/1991) perustuvaksi toiminnaksi. Päihdekuntoutus on kuntoutuksen eräs monivivahteinen toimintakenttä. Valtioneuvoston eduskunnalle antaman viimeisimmän selonteon

(2002, 6) mukaan päihdekuntoutus on yhdistelmä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja, avo- ja/ tai laitoshoidtoa sekä erityisesti päihdeongelmaisille tarkoitettuja palveluja, joiden tuloksellisuuden arvioinnissa puhutaan hoitotuloksista, ei kuntoutustuloksista tai kuntoutumisesta.

Päihdekuntoutusta rajaudutaan usein tarkastelemaan sosiaali- ja terveydenhuollollisena päihdehuoltolakiin perustuvana päihdetyönä (esim. Forssén 2005, 21; Mäkelä & al. 2005). Päihdehuollon konkarit Rauno Mäkelä ja Lasse Murto (2006) toteavat, että kokemuksen perusteella tiedetään monien toistaiseksi tutkimattomien seikkojen vaikuttavan merkittävästi päihdeongelmaisen ihmisen elämämuutoksen käynnistymiseen.

Aikuiskasvatus ja kuntoutus kohtaavat mm. erityispedagogiikan ja ammatillisen kuntoutuksen risteysasemilla (esim. Ladonlahti 2006, 23–24). Michelle Glowacki-Dudka ja Meg Wise (2007, 411) esittävät aikuiskasvatusta koskevan väitteen. Sen mukaan suurin osa aikuiskasvatuksesta tapahtuu perinteisen kasvatusnäkökulman ulottumattomissa. Täten perinteisiin määritelmiin nojautuvan tutkimuksen voidaan olettaa jättävän jotain oleellista tavoittamattomiin.

Käynnissä olevassa väitöskirjatutkimuksessaani pyrin tavoittamaan sitä vuorovaikutusta ja sen osapuolia, joilla on merkitystä päihdeongelmasta

kuntoutumiseen. Tässä artikkelissa esitän tutkimukseni kautta avautuneen näkökulman päihdekuntoutuksen ja aikuiskasvatuksen suhteeseen. Ensinnä tarkastelen sitä, miten päihdekuntoutus ja kuntoutuminen voidaan nähdä, kun niitä tarkastellaan ohittaen perinteiset kuntoutuksen institutionaaliset määritelmät. Toiseksi tarkastelen sitä, miten ihminen voi kokea syrjäytyvänsä siitä huolimatta vaikka on normatiivisesti tarkasteltuna päässyt osalliseksi. Kolmanneksi esittelen yhteiskuntateoreettisen analyysivälineen vuorovaikutuksen ja sosiaalisen inklusion tutkimiseen. Lopuksi esitän näkemyksen siitä, miten aikuiskasvatuksessa syntyy päihdekuntoutujaa yhteiskuntaan kiinnittäviä inklusiivisia vuorovaikutusmekanismeja.

Mitä päihdekuntoutus on ja keitä ovat sen asiantuntijat?

Kuntoutus määritellään instituutioksi, jonka tavoitteena on tukea kuntoutujaa elämäntilanteensa hallintaan suunnitelmallisella, pitkäjänteisellä ja monialaisella kokonaisuudella (Kuntoutuselonteko 2002, 3; Brandt & Hope 1997, 3). Suomalaisissa yhteiskunnallisissa rakenteissa kuntoutuksen instituutio muodostuu useasta toimintasektorista, joita veloitetaan asiakasyhteistyöhön lain kirjaimella (laki kuntoutuksen asiakasyhteistyöstä). Kuntoutusinstituution asiakasta nimitetään kuntoutujaksi. Kansalaisesta tulee kuntoutuja, kun hänen toimintakykynsä on alentunut lakien kuntoutukseen oikeuttamalla tavalla. Tällöin kuntoutuksen ja kansalaisuuden yhteys esitetään oikeuden käsitteen kautta (vrt. Helén ja Jauho 2003, 14–15; Stenius 2003) ja kansalaisesta tehdään lakiin perustuen ”kuntoutuskansalainen”.

Kuntoutuksen institutionaaliseksi tavoitteeksi esitetään ihmisen toimintakyvyn paraneminen suhteessa yhteiskunnallisiin vaatimuksiin, esim. suhteessa työhön, koulutukseen ja muuhun yhteiskunnalliseen osallistumiseen (vrt. Kallanranta ym. 2001; Holopainen 2003; Mänty 2006). Vammaisliikkeen ansiosta tapahtuneen kuntoutuksen paradigmanmuutoksen myötä kuntoutuksessa on alettu korostaa kuntoutujan omaa kokemusta, itsemääräämistä, vaikutusmahdollisuuksia ja aktiivista osallistumista (esim. Suikkanen & Lindh 2001; Goodley 1997; Standard Rules on the opportunities for peoples with disabilities 1993). Puhe osallistumisesta, osallisuudesta ja mukaan ottamisesta toistuu kuntoutukseen liittyvässä

puheessa (ks. esim. Euroopan neuvoston vammaispoliittinen toimintaohjelma 2006). Kuntoutuksen paradigmassa korostetaan ennaltaehkäisyä, aktivoimista ja eri järjestelmien yhteistoimintaa, jossa asiakas on mukana yhteisösuhteissaan ja kansalaisena (Larsson 2001).

Hyvinvointivaltiolliseen sekatalouteen siirtymisen myötä on alettu korostaa kolmannen sektorin ja perheiden osallistumista kuntoutukseen (vrt. esim. Kemppainen 2001, 45–46). Muitakin kuin kuntoutuksen ammattilaisia veloitetaan tällä puheella osallistumaan kuntoutustalkoisiin.

Julkisen sektorin tekemälle työlle odotetaan tukea vapaaehtoistyön tekijöistä sekä kuntoutumisprosesseihin kenties tahtomattaan mukaan joutuvista perheenjäsenistä, ystäväistä ja tuttavista (vrt. Häkkinen & al. 2001, 10). Siitä huolimatta kuntoutusta tarkastellaan perinteisen kuntoutuksen määritelmän ja julkisen, läpinäkyvän kuntoutustoiminnan varassa jättäen muu kuntoutumiseen vaikuttava alue piiloiseksi. Kun hylätään perinteinen päihdekuntoutuksen määritelmä, kuka osaa (enää) sanoa, mitä kuntoutus ja kuntoutuminen ovat? Entä kuka on kuntoutuksen asiantuntija?

Tarkastelen asiantuntijuutta moderniin interaktionistiseen asiantuntemuksen sosiologiaan liittyvän avoimen asiantuntijuuden käsitteen (esim. Eräsaari 2002 ja Saaristo 2000) avulla. Tällöin asiantuntijaksi voidaan määritellä kuka tahansa yksilö, joka osoittaa, että hänellä on tietyn tyyppistä tietoa ja erityisiä taitoja (Eräsaari 2002, 32). Tästä näkökulmasta perinteinen kuntoutuksen määritelmä ei tavoita kaikkia sen asiantuntijoita. Kun asiantuntijuus ja asiakkuus nähdään toisiaan vastavuoroisesti rakentavina käsitteinä (vrt. Raitakari 2002, 45–49), kuntoutuja on asiantuntija siinä missä kuntoutuksen ammattilainenkin. Asiantuntijuuden olemassaolon ehdoksi määryytyy interaktio.

Seuraavassa lähestyn kuntoutusta sekä julkisen institutionaalisen että yksityisen hämärän ja piiloisenkin kuntoutustoiminnan ja siinä tapahtuvan vuorovaikutuksen näkökulmista. Tällöin kuntoutus on kaikkea sitä toimintaa, jonka siinä mukana olleet ihmiset yhdessä tunnistavat kuntoutumista edistäväksi ja aktivoivan kuntoutujaa kansalaisena. Päihdekuntoutuksen asiantuntijoita ovat ne ammatilliset ja maallikkoasiantuntijat, jotka kykenevät osoittamaan edistävänsä oleellisesti kuntoutumisen prosesseja.

Kuntoutustarinoiden ja -asiantuntijoiden näkökulma

Uuden kuntoutusparadigman nimissä ja kansalaisten näkökulman tavoittaakseni lähestyn kuntoutusta, sen asiantuntijuutta ja sosiaalista inklusiota kokemuksellisen tiedon näkökulmasta. Tutkimusaineistoni muodostuu 13 päihdekuntoutumistarinaa ja niiden vuorovaikutuksellisia vastinpareina toimivista 34 asiantuntijahaastattelusta. Kuntoutumistarinat ovat haastattelutilanteessa tarinoituneita, kuntoutumiseen liittyviä elämäkertoja (Bruner 1986, 6). Kuntoutumistarina eroaa selviytymis- ja toipumistarinaa (vrt. esim. Arminen 1994) siinä, että tarinan kertojasta on tullut suomalaisiin lakeihin perustuen kuntoutuskansalainen.

Kuntoutuksen eri toimintasektoreilla työskentelevät ammatilliset asiantuntijat etsivät haastateltavakseni ihmisiä, joiden he tiesivät selviytyneen erityisen haasteellisista elämäntilanteista. Tämän perusteella haastattelin kerronnallista haastattelumetodia (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 189–222) käyttäen 13 päihdeongelmasta kuntoutunutta 33–65 -vuotiasta narkomaania, sekakäyttäjää ja alkoholistia. Esitän taulukossa 1 päihdekuntoutujien jakautumisen ikäryhmiin. (Tätä tarkempien ikätietojen esittäminen ei ole tutkimuseettisistä syistä mahdollista.)

Taulukko 1. Päihdekuntoutujat ikäryhmittäin ja sukupuolittain esitettynä.

alle 30-vuotiaat	30–40 -vuotiaat	yli 40-vuotiaat
1 mies, 1 nainen	4 miestä, 2 naista	3 miestä, 2 naista

Heidän päihdeongelmansa ovat olleet vaikeusasteeltaan sellaisia, että he kuvasivat olleensa itsetuhoisia ja lopulta toimintakyvyttömiä sekä päihdyneinä että ilman päihhteitä. Kymmenen haastatelluista oli ollut haastatteluhetkellä 3–10 vuoden ajan täysraittiina. Kolme alkoholin ja lääkkeiden sekakäytöstä kuntoutunutta henkilöä oli ollut 3–8 vuoden ajan työssäkäyviä ja opiskelevia alkoholin kohtuukäyttäjiä. Pisin päihhteidenkäyttökäyttöjakso oli kestänyt ennen nykyistä raittiutta 35 vuoden ajan. Lyhin ongelmakäytön jakso oli 2,5 vuoden pituinen. Kolme päihdekuntoutujista oli vieroitautunut päihhteistä omatoimisesti. Muut olivat vieroitautuneet päihde-ehtoisesti käytettävien sosiaali- ja terveystalvelujen piirissä.

Päihdekuntoutujat nimesivät haastateltavakseni 34 maallikko- ja ammattilaisauttajaa, jotka he kokivat erityisen merkityksellisiksi kuntoutumisen kannalta. Taulukossa 2 esitän haastateltavien suhteen päihdekuntoutujaan ja tekemiäni haastattelujen määrän (n).

Taulukko 2. Asiantuntijahaastattelujen kuvaus (amatillisten ja kansanopistojen aikuiskasvatus-tehtävissä työskentelevät ammattilaiset ylinnä kursivilla).

Tutkimusinformantin positio suhteessa päihdekuntoutujaan	n
<i>Aineenopettaja</i>	5
<i>Erityisopettaja</i>	1
<i>Opiskelijakuraattori</i>	1
Sosiaali- tai psykoterapeutti	5
Sosiaalityöntekijä	4
Päihdetyöntekijä	2
Vammaishoitaja	1
Sairaanhoitaja	1
Perheenjäsen	7
Ystävä	4
Vertainen (AA, NA)	3

Haastattelujen litteroinnissa syntyi noin 300-sivui- nen tekstiaineisto. Sen lisäksi tutkimuskäytössäni on kunnallisen sosiaalitoimen päihdekuntoutus- yksikön asiakasasiakirja-aineisto, joka sisältää mm. kuntoutussuunnitelmia, lääkärin ja aikuiskoulut- tajien lausuntoja.

Konstruktionistis-kontekstuaalisen tutkimusot- teeni valossa kuntoutumista edistävään toimintaan osallistuu kuntoutujan ja päihdekuntoutuksen instituution ammatillisten asiantuntijoiden ohella laaja joukko maallikkoasiantuntijoita. Vain osa ammatillisista asiantuntijoista toimii päihde- kuntoutuksen instituutiossa. Monet ammattilaiset tulevat mukaan päihdekuntoutumisen jatkumoon muilla kuntoutuksen toimintakentillä.

Kokemuksellisen tiedon varassa kuntoutumi- nen näyttäytyy pirullisena ja pakonomaisena riuhtaisuna irti jostakin sellaisesta, joka alkaa vasta jälkikäteen näyttää ihmisestä itsestäänkin syrjäytymiseltä. Ihmisen uusi asento tässä maail- massa ei välttämättä tuotakaan mukaan pääsemi- sen kokemuksia, vaikka hänellä asunto, työ ja koulutusta olisikin.

Käsite ”sosiaalinen inklusio” liittyy puheeseen ristiriitaisesta yhteiskunnallisesta yhteisyydestä. Se on niin kutsuttu hierarkkinen oppositio:

osallisuutta johonkin ei ole ilman syrjäytymistä jostakin. Kuntoutumistarinoiden kautta pyrin tavoittamaan sitä, minkälaista kokemuksellista osallisuutta kuntoutus tuottaa unohtamatta tarkastelusta syrjäytymisen kokemuksia.

Analyysin välineet

Tutkin sosiaalista inklusiota edellä esittelemääni empiirisen aineiston avulla. Yhteiskuntaan kuulumisen problematiikkaa tutkinut sosiologi, filosofi ja esteetikko Georg Simmel (1858–1918) tarjoaa intertekstuaalisten tarinoiden analysoimiseen soveltuvan teoreettisen näkökulman, jonka mukaan yhteiskunnalliset ilmiöt ovat ihmisten vuorovaikutuksia. Ihmisten lukemattomat pyrkimykset johtavat siihen, että he ryhtyvät vuorovaikutukseen toistensa kanssa – toisia vastaan, vaikuttamaan toisiinsa – ottamaan toistensa vaikutuksia vastaan. Näin muodostuva yhteiskunnallistuminen voi olla vuorovaikutuksen lajista tai tiiviyydestä riippuen hyvin eriasteista (Simmel 1999, 20) – vähemmän tai enemmän inklusiivista. Ihmisten vuorovaikutuksia tarkastelemalla voimme tutkia yhteiskuntaa ja sen inklusiivisuutta.

Simmel tutki vuorovaikutusten prosesseja ja näki niiden muodostavan prosessiluonteisesti eteneviä kehii, jotka pahentavat tai parantavat ihmisen tilanteita (Nedelman 2002, 68). Tämä näkökulma on analoginen keskustelulle sosiaalisesta inklusio-eksklusiosta sikäli, että molemmissa korostetaan tapahtumien prosessiluonteisuutta ja yksilökohtaisuutta.

Sosiologit Arto Noro (1991) ja Birgitta Nedelmann (2002) ovat havainnollistaneet Simmelin käsitteellistä viitekehystä, jossa vuorovaikutuksen käsite johtaa kahteen käsitteelliseen pariin: muoto ja sisällöt, tuottaminen ja vastaanottaminen. Vuorovaikutuksen muotojen syntyminen edellyttää sitä, että yksilöt ponnistelevat tehdäkseen näkyviksi primaarisisällöt eli yksilön toiveet, tarpeet, intressit ja halut. Sisällöt voivat tulla näkyviksi sosiaalisissa muodoissa. Tuottaminen tarkoittaa primaarisisältöjen näkyväksi tekemistä. Se on tarpeellinen esitila vuorovaikutuksen vaikutusten vastaanottamiseksi. Samalla tavoin vaikutusten vastaanottaminen stimuloi jälleen uusia tapoja tuottaa eli tehdä primaarisisältöjä näkyväksi. (Nedelman 2002, 69.) Nedelmannin tulkinnan mukaan (2002, 68–69) kokemus on tärkeä välittävä mekanismi yhdistettäessä näitä kahta käsitteparia: muoto-sisällöt, tuottaminen-

vastaanottaminen. Tutkijan tehtävänä on erottaa yksilölliset ja kollektiiviset ilmaukset toisistaan ja järjestää ne uudelleen.

Simmel ohittaa elegantisti yksilöllisen ja kollektiivisen vastakkainasettelun ja välttyy siten jakamasta sosiaalista maailmaa mikro- ja makrotasoon. Juuri siksi simmeliläinen vuorovaikutuksen analyysi tarjoaa mahdollisuuden tarkastella vuorovaikutuksen dynaamisia ulottuvuuksia ja vuorovaikutusta ikään kuin kahdesta suunnasta. Toisaalta toimijoita voidaan tarkastella yhteiskunnallistumisen prosessin luojina, toisaalta käynnissä olevien vuorovaikutusprosesseissa syntyvien vaikutusten vastaanottajina. (Nedelman 2002, 68–69.)

Kerronnallisen haastattelumethodin avulla houkuttelin ihmisiä kertomaan kokemuksiaan kuntoutumisesta ja siihen myönteisesti vaikuttaneista seikoista. Kokemus ei ole tutkimukseni kohde, vaan subjektien kokemusten virtaa koskeva tieto toimii keinona saada sosiaalisen inklusion ilmiö esiin. Tarkastelen sosiaalista inklusiota tutkimusaineistoni kertomuksissa esiintyvien kokemusten avulla tutkien sitä, mihin ihmiset kuvaavat kiinnittyvänsä ja minkälaisen kiinnittymisen he arvioivat myönteiseksi.

Ideaan kokemuksesta liittyy näkemys intertekstuaalisuudesta, jonka avulla subjektiivisille kokemuksille annettujen kielellisten ilmiöiden avulla voidaan kuvata kokemusten luonnetta sekä niiden yleisiä ja yksilöllisiä piirteitä (Lammenranta 2002, 55–57; Tuohimaa 2002, 360). Näin ollen toimijoiden väliset sosiaaliset vuorovaikutussuhteet muodostavat tutkimuskentän, joka tekee mahdolliseksi tutkia vuorovaikutuksessa syntyneitä kokemusten kuvauksia suhteessa ajallisesti etenevään kuntoutumisprosessiin. Samalla voidaan tehdä vuorovaikutusprosessin analyysiin perustuvia tulkintoja siitä, mitkä mekanismit vaikuttavat haastateltavien kollektiivisesti myönteiseksi arvioimien kiinnittymisen kokemusten syntymiseen.

Lähestyn tekstiaineistoa narratiivien analyysin keinoin. Tällöin kertomukset toimivat keinona päästä kiinni tutkittavaan ilmiöön. Narratiivien analyysissa kertomuksia lähestytään kokonaisuutena, johon liitettynä yksittäiset asiat saavat merkityksensä. (Polkinghorne 1989, 1995.)

Eräs keskeinen simmeliläinen käsite on indifferenssi, jonka avulla ihminen saavuttaa tietokyykyä suhteessa elettyvään elämään, koska se antaa ajatuksellista välimatkaa muuten ristiriitaisiin

”olemisen, pitämisen ja välittämisen linjoihin” (Eräsaari 2002, 74–75). Risto Eräsaari (emt. 70–80) puhuu suuntautumisesta, jonka avulla saavutettiin kokemuksiin otetaan etäisyyttä avaten uudenlaisia toimintamahdollisuuksia ja -horisontteja.

Analysoin aineistoa luokittelemalla tekstiaineistossa ilmaistuja suuntautumisia temaattisiin kategorioihin, jotka ilmentävät kiinnittymistä asioihin eri aikoina. Tarkastelemalla puhetta tuottamisen ja vastaanottamisen kategorioissa pääsen kiinni siihen, miten ihmiset kokivat itsensä ja muiden toimineen sekä miten he arvioivat omaa ja muiden toimintaa haastatteluhetkellä.

Seuraavassa esitän, miten tekstiaineiston kiinnittymistä kuvaavat suuntautumisematemoituvat kunnioituksen, pelon, vastuun ja luottamuksen kategorioihin. Samalla työntyy näkyviin se, että avun hakeminen kuntoutuksen instituutiosta ei johda automaattisesti avun saamiseen. Viralliset syrjäytymisenvastaiset interventiot voivat tuottaa syrjäytymisen kokemuksia.

Kuntoutus syrjäytymisen vastaisena ja syrjäytymistä tuottavana toimintana

Sosiaalista inklusiota pidetään sosiaalisen syrjäytymisen vastaisena myönteisenä ilmiönä. Päihdeiden ongelmakäyttäjien luetaan kuuluvaan ”syrjäytyneiden päihdeongelmaisten” luokkaan (ks. esim. Holopainen 2003, 265), joka mielletään yhteiskunnalliseksi ongelmaksi. Mutta ovatko ”syrjäytyneet päihdeongelmaiset” syrjäytyneitä kokemuksen tasolla?

”Kun itse on heikoilla ja toinen vasta heikoilla onkin. Monilla on tosi huonot lähtökohdat. Se tunne, että kuuluu siihen alamaailmaan on vahva. On tärkeä kuulua siihen ja tuntea itsensä tärkeäksi siinä joukossa. (...) En tiedä mikä siinä saa pysymään. Se vaan on jokin kumma juttu, että sinä et siitä lähde. (...) Kyllä sitä teki pari kertaa (raitistumisen jälkeen) paluuta sinne vanhaan, kun oltiin kavereiden kanssa juhlimassa ja humalassa. Tuli pakottava tarve hakeutua sinne vanhojen tyyppien seuraan, jotka on ollut silloin alamaailman aikaan, mutta se onneksi meni ohi. (...) Pari ensimmäistä vuotta oli tuskallisia, kun pelkäsin että joku (lasteni) koulussa saa tietää. Ajattelin että se on häpeällistä. (...) En kokenut voivani liittyä vanhempaintoimikuntaan, jos ne näkee jostakin, että minulla on ollut tuo-

mio tai jotain. (...) Pitää keksiä selitys äkkii sille, ettei ole luottokorttia. (...) Kaikki normaalit kaverit oli jäänyt, kun minut laskettiin niihin hörhöihin.”

Sekakäytöstä toipunut nainen (ikäryhmä 30–40-vuotiaat, käyttöaika alle 10 vuotta)

Haastattelemilleni päihdekuntoutujille ”päihde maailma” edusti kaikkea muuta kuin syrjäytymistä niin kauan, kun he itse eivät kokeneet päihdeidenkäyttöään ongelmaksi. Kuntoutumistarinoissaan ihmiset kokivat tulleen hyväksytyiksi päihdeidenkäyttäjien joukossa. Korkealle välittäjähierarkiasa kohonnutta tai näppärästi päihteitä välittävää arvostetaan, varsinkin silloin, kun hän on nainen. Syrjäytyminen sosiaalisissa suhteissa aktualisoituu vasta raitistumisen jälkeen, kun kunnioitusta ja arvostusta annetaan julkisesti hyväksytyjen arvojen ja normien perusteella.

”Hän (päihdekuntoutuja) on kovin yksinäinen. Tämä yksinäisyys on iso ongelma. Hänellä ei juuri ole muita ystäviä kuin minä ja perheeni. Hänen pitäisi löytää ystäviä, että ei olisi yksin kotona.” Päihdekuntoutujan sisar

Päihdekuntoutuja jää yksin, koska hänen on päihdekuntoutumisen onnistumisen varmistamiseksi ”vaihdettava maisemaa” sekä jätettävä käyttöaikaiset sosiaaliset suhteensa. Päihteitä käyttänyt ihminen syrjäytyy raitistuessaan päihdekulttuurissa ansaitsemastaan asemasta ja siihen liittyvästä arvostuksesta, käyttävistä ystävistään ja tuttavistaan sekä tutusta elinympäristöstään. Kokemuksen kautta päihdehuollossa tiedetään, että päihdeidenkäytön lopettaminen edellyttää yleensä siteiden katkaisemista entiseen elämään (esim. Ruotsalainen 2006). Harvojen raittius kestää, mikäli he jatkavat asumista käytönaikaisessa elinympäristössään.

”Pelkäsin kauheasti, kun tulen sieltä päihdekuntoutuslaitoksesta, että kaikki näkee, että otsassani lukee nisti. Että joku kiinnittää huomiota ja sanoo ulkonäköstäni jotakin.”

Sekakäytöstä toipunut nainen (ikäryhmä yli 40-vuotiaat, käyttöaika yli 25 vuotta)

”Minulla oli hirveästi häpeää, syyllisyyttä, itseinhoa ja pelkoja. (...) Aina kun tulin (nimettömien narkomaanien) ryhmään olin hirveän peloissani. Meni pitkään ennen kuin koin olevani toivottu. (...) Olin pitkään painiskellut sen kanssa, että kaikki häpeäni paljastuvat ja

olin äärimmäisen hädissäni sen kohtaamisesta.”

Huumeiden käytöstä toipunut mies (ikäryhmä alle 30-vuotiaat, käyttöaika alle 15 vuotta)

Päihdekuntoutajat kokivat uusien ihmisten tapaa-
misen *pelottavaksi*. He kertoivat hävenneensä omaa elämäntapaansa ja pelkäävänsä mm. sitä, että tulevat tunnistetuksi entiseksi päihdeidenkäyttäjäksi. Objektiiiviset normatiiviset arviot siitä, että ihminen ei ole syrjäytynyt, vaan mukana ja osallinen, voivat olla ristiriidassa ihmisen omien kokemusten kanssa.

Useimmat haastattelemistani päihdekuntoutujista hakeutuvat raitistumisensa jälkeen vertaistuen, kuten AA- ja NA-ryhmien piiriin. Alkoholistiksi tai narkomaaniksi tunnustautuminen on siellä hyväksyttyä. AA- ja NA-ryhmät tarjoavat päihdekuntoutujalle 12 askeleen ohjelman kautta ehdotuksia, joiden noudattamisen on kokemusperäisesti tunnistettu olevan järkevää (Arminen 1994, 14). Ryhmissä päihdekuntoutajat jakavat toimiskokemuksiaan ja kertovat elämäänsä liittyvistä ongelmista toisilleen. Ryhmäläiset muodostavat tukiverkon kriisien uhatessa. Ryhmissä syntyy myös ystävyysuhteita.

”Olen päässyt siellä (NA-ryhmässä) kontaktiin muiden toipuvien kanssa. (...) Tuli helpottava olo siitä, että on muitakin ihmisiä, jotka on kokeneet samalla tavalla ja olleet rappiolla niin kuin minä. (...) Siihen ohjelman läpikäyntiin en ole kyennyt. (...) En jaksa enää veivata ja analysoida kaikkea, että miksi toimin näin ja mitä tapahtui silloin ja silloin. (...) Se ohjelma toi minulle niin paljon erilaisia tunnetiloja, ahdistusta ja eriarvoisuutta muita kohtaan. Niitä en halua. En jaksa kantaa semmoista. (...) ...[o]len joutunut käymään läpi sen, että olen liikaa imaisut itseäni toisten elämää ja yrittänyt kantaa huolta kaikista. Sitten se taakka on alkanut käydä liian raskaaksi ja olen itse voinut kaiken aikaa huonosti.”

Sekakäytöstä toipunut mies (ikäryhmä yli 40-vuotiaat, käyttöaika yli 25 vuotta)

AA- ja NA-ryhmäläisten toisilleen tarjoama keskinäinen apu ja *vastuun kantaminen* muista päihdekuntoutujista saattaa käydä liian raskaaksi. Silloin siitä vetäydytään oman hyvinvoinnin nimissä. Syrjäytymistä tutkinut Tuula Helne (1990) puhuu vetäytymisestä syrjäytymisen muotona, jos-

sa ihminen itse jättäytyy ulkopuoliseksi.

”Nämä perinteiset ryhmät, kuten AA, ei olleet minun paikkojani. (...) Huomasin siellä päihdekuntoutuslaitoksessa, että tykkään työskennellä ryhmässä ja huomasin, että kansanopiston kurssilla työskenneltäisiin ryhmissä. (...) ...[j]okainen saa jokaiselta jotain irti. Siitä saa itselleen hirveästi, kun huomaa, että saa jotain aikaiseksi muiden avulla ja pystynyt antamaan jotain panosta opiskeluun.”

Alkoholismista toipunut mies (ikäryhmä yli 40-vuotiaat, käyttöaika yli 10 vuotta)

”En puhunut siellä (koulussa) omista asioistani. Tiesin, että ne omaan menneisyyteni liittyvät eivät ole sellaisia aiheita, joista kannattaa puhua. Pidin nämä asiat ihan erillään, enkä puhunut niistä. Tietenkin oli niin, että siinä ympärillä ei ollut sellaisia tyyppejä, joille olisi edes kehdannut näyttääkään sellaista. (...) En puhunut siitä, mikä minun ongelma on vaan siitä, että mikä minun motivaatio on opiskella ja päästä opiskelemaan eteenpäin.”

Sekakäytöstä toipunut mies (ikäryhmä 30–40-vuotiaat, käyttöaika yli 10 vuotta)

Päihdekuntoutujien muodostamat vertaisryhmät eivät suinkaan kuulu kaikkien päihdekuntoutumisen jatkumoon. Päihde-ehdoiset sosiaali- ja terveysalan palvelut voivat antaa päihdekuntoutujalle kimmokkeen hakeutua koulutukseen ja saada vertaistukea heterogeenisessä vertaisryhmässä. Toisaalta itsenäisesti raitistuneet tai raitistumassa olleet päihdekuntoutajat voivat oma-aloitteisesti tai työvoimatoimen kanssa tekemänsä yhteistyön tuloksena hakeutua opinnolliseen kuntoutukseen. Käsitteellä ”opinnollinen kuntoutus” viitataan aikuisille suunnattuihin yleissivistäviin opintoihin, nk. hakevaan koulutustoimintaan sekä ohjaavaan ja valmentavaan koulutukseen. Opinnollinen kuntoutus näyttää tarjoavan yhden väylän erottautua päihdekuntoutujista kiinnittymällä opiskelijoiden statuksen saaneiden ryhmään. Siellä ei juuri puhuta taakse jääneestä elämästä, vaan suuntaudutaan opiskelemaan.

”Se (päihdekuntoutumisen) alku menikin huonosti. Jonkun aikaa pystyy olemaan ilman, mutta sitten. Siinä tuli sellainen olo, että uskaltaako tässä mihinkään kouluun edes mennä, jos tämä menee koko ajan tällä tavalla tai töihin enää lähteäkään.(...) Kävin opiskelun aikana intervallijaksolla. Lopetin ne kuitenkin

kin, jotta pysyisin opiskelun tahdissa. (...) Itseensä pystyy opettamaan ja on pakkokin opettaja."

Alkoholismista toipunut mies (ikäryhmä yli 40-vuotiaat, käyttöaika yli 10 vuotta)

"Mulla oli siinä opiskelussa kyllä sitten sellainen paine, että väsyin ihan kamalasti. Se vain, että... (huokaa) hirveän vaikea selittää. (...) Mun tilannetta alettiin sitten seurata. Siellä koulussa oli kuitenkin sitten sellainen verkosto (oppilashuoltotyöryhmä). (...) Se ilmapääri koulussa oli sellainen, että siellä halusi olla. (...) Varmaan myös se, että näki, että on minuakin vanhempia ihmisiä, jotka ovat ilman peruskoulutusta (naurahtaa) ihan oikeesti. Se oli se sellainen, että me yhdessä sitten."

Sekakäytöstä toipunut mies (ikäryhmä 30–40-vuotiaat, yli 15-vuotta)

Opintoihin kiinnittyminen ei ole mutkaton asia. Päihderiippuvuuden aiheuttamien ongelmien ohella heikko koulutus pohja ja huonot kokemukset oman työn tulokellisuudesta heijastuvat päihdekuntoutujien luottamukseen. Opinnollisen kuntoutuksen heterogeenisissa opiskelijaryhmissä päihdekuntoutuja voi havaita, että ihminen voi olla vaikeuksissa ilman päihdehistoriaakin. Hänelle avautuu mahdollisuus tulkita uudelleen hänet ympäristönsä liittävät piirteet (vrt. Arminen 1994, 18). Päihde-ehtoisten sosiaali- ja terveystalvelujen sekä vapaaehtoistoiminnan tavoin opinnollinen kuntoutus voi tarjota päihdekuntoutujalle mahdollisuuden kiinnittyä päihdeettömään elämäntapaan. Marginalisaatiota tutkinut Riitta Granfelt (1998, 162–166) puhuu Donald W. Winnicottiin ja Anthony Giddensiin viitaten kiinnipitävästä ympäristöstä, joka sallii heikkouden, riippuvuuden ja kykenemättömyyden luoden samalla toiminnalle edellytyksiä. Hänen mukaansa juuri mahdollisuus pysähtyä voimattomuuden tunteeseen ja sen läpi eläminen, ovat tärkeitä vaiheita elämänotteen luojittumiselle.

Päihdekuntoutus luottamustyön prosessina

Tutkimukseni perusteella päihdekuntoutuminen jatkuu vuosia päihdeiden käytön katkeamisen jälkeen luottamuksen rakentumiseen liittyvinä prosesseina mitä moninaisimmissa yhteiskunnallis-

sa konteksteissa, kuten yrittäjäyys, perhe ja vapaa sivistystyö. Päihdekuntoutuksen asiantuntijuus ei rajaudu sosiaali- ja terveystoimen palvelujärjestelmään, vaan sen jatkumo on huomattavasti laajaa- alaisempi ja pidempi kuin mitä perinteinen päihdekuntoutustutkimus huomaa osoittaa sen olevan.

Seuraavassa esitän pelon, arvostuksen ja vastuun kategorioihin liittyvän vuorovaikutuksen sisältöjä eli toimijoiden esittämiä toiminnan kuvauksia (=vuorovaikutuksen sisältöjen tuottaminen näkyväksi tekemällä) ja (vuoro)vaikutusten vastaanottamisia. Tarkastelen Simmelin antamien ohjeiden mukaan (ks. Nedelman 2002, 70) vuorovaikutuksessa esiintyviä tuottamisia ja vastaanottamisia analyttisesti erillään sekä aineistoa kollektiivisena vuorovaikutusprosessina päihdekuntoutujien ja asiantuntijoiden välillä. Näin analyttinen otteeni tekee mahdolliseksi selvittää sitä, mitkä toimijat saavat aikaan havaittavia vaikutuksia ja missä vaiheessa prosessia. Aineistositaatteja ei tule lukea saman yksilötasoisien vuorovaikutusprosessin osina, eikä tulkintaa nk. toimijaa ymmärtävänä vaan teoreettisena tulkintana. Lukijan työtä helpottaakseni esitän ensin kutakin kategorialia edustavat aineistositaatit sekä niiden jälkeen tulkintani ja perusteluja.

"...vähän pelkäsin, kun minulla on vähän muistikuvia koulusta mitä se oli. Se oli tietenkin paljon helpompaa kuin muistin."

Sekakäytöstä toipunut mies (ikäryhmä 30–40-vuotiaat, käyttöaika yli 10 vuotta)

"Sillä tavalla viestitään ihmiseltä ihmiselle ja persoonana. Jokaisella on se oma viehättävä persoonansa (nauraa) että siinä pitää sitten löytää se tapa olla vuorovaikutuksessa. Ihmisen kuuleminen, se että ihminen tulee kuuluksi ja nähdyksi, se on meille kaikille kauhean tärkeää, mutta erityisesti tällaisessa tilanteessa, kun ihminen tulee tällaiseen rankkaan ponnistukseen valmentavaan koulutukseen. Se että ei ole koulupapereita ja on tippunut pois työelämästä on monella aika kova paikka ja jos siinä on sitten kovin korskeat opettajat vastassa niin sama homma ikään kuin jatkuu."
Opiskelijakuraattori

"Hänellä (päihdekuntoutujalla) oli niin että hän ei ole kukaan, hänellä ei ollut persoonaa, eikä omaa tahtoa, eikä hän oikein tiennyt kuka hän on ja mitä haluaa. (...) Hän oli aina keskeyttänyt kaiken, eikä luottanut yhtään itseensä. Heti kävi ilmi, ettei hän uskonut itseensä ja

ajatteli, ettei tästä kyllä mitään tule, uskaltaako ja voiko hän tulla opiskelemaan.”

Valmentavan koulutuksen aineenopettaja

”Ensin tuntui, että eihän tästä tule mitään. Kun ei ole koskaan ollut sitä pohjaa. Kurssin vetäjä tuki minua. (...) Käytiin läpi kaikki ne epäkohdat, jossa tuntui että on vaikeaa. Aloin käydä siellä juttelemassa oppilashuoltoryhmän ihmisten kanssa. En oikein osaa selittää, mikä siinä oli, mutta se, että en jäänyt yksin missään.”

Sekakäytöstä toipunut mies (ikäryhmä 30–40 -vuotiaat, käyttöaika yli 15 vuotta)

Opiskelun aloittaminen on päihdekuntoutujille *pelottava* tilanne, jossa yhteiskunnalliset paineet ja muistot aiemmista opiskelukokemuksista tiivistyvät. Ammatilliset asiantuntijat osoittavat sisäistäneensä (= vastaanottaminen) päihdekuntoutujan psykologisesti ja sosiaalisesti haasteellisen tilanteen ja toimivat sen mukaan (= tuottaminen). Päihdekuntoutujille syntyy kokemus siitä, että heitä ei jätetä pelottavassa tilanteessa yksin (= vastaanottaminen).

Pelko edustaa tunnetta siitä, että elämä ei ole hallinnassa. Pelkoa kaupunkikuvassa tutkinut sosiologi Antti Karisto (2003, 68) korostaa sitä, että peloissa ei ole kysymys ainoastaan psyykkisestä ja subjektiivisesta, vaan myös arkielämän sujuvuutta häiritsevistä objektiivisista ongelmista. Seuraustensa kautta objektiiviseksi muuttunut pelko supistaa elämänpiiriä. Toisaalta peloista voi olla hyötyä, koska ne varoittavat vaaroista ja ohjaavat käyttäytymistä.

”En oikeastaan kertonut kenellekään, mitä opiskelin kansanopistossa. Se oli minulle hirveä häpeä käydä joutain valmentavaa koulutusta siinä iässä.”

Sekakäytöstä toipunut mies (ikäryhmä 30–40 -vuotiaat, käyttöaika yli 15 vuotta)

”Täällä heidät (päihdekuntoutujat) kohdetaan opiskelijoina ja aikuisina ihmisinä.”

Opiskelijakuraattori

”Ajattelin, että kaikki ajattelee, että olen kauhean huono tai et tuotakaan (opiskelua) saa loppuun.”

Sekakäytöstä toipunut nainen (ikäryhmä yli 40 -vuotiaat, käyttöaika yli 25 vuotta)

”Sitä sanoi vielä ihan piruuttaan kaikille, että käyn sellaista kansanopiston kurssia. Ja se-

hän on hyvä, kun huomaa, ettei ole kaverikontrolli ja sen kautta itsekontrolli sellainen, että pystyy heittäämään tuollaista... (...) Huomasin, että kurssikaverin sukulaiset kyseli, että oletko ihan hölmö, kun tuollaista teet. Ne opiskelukaverit halusi sitten salata sen opiskelunsa. (...) Keskustelimme asiasta ja sitten niille tuli se oma ajatus päähän, että ne rupesivat tekemään niitä tehtäviään näkyvissä. Sanokaa, mitä sanotte, mutta teen nyt omia hommia ja minua ei määräillä.”

Alkoholismista toipunut mies (ikäryhmä yli 40 -vuotiaat, käyttöaika yli 10 vuotta)

Opiskelu ei muodostu kaikille päihdekuntoutujille *arvostuksen* lähteeksi, vaan kouluttautumista saatetaan pitää häpeällisenä asiana ja sitä salataan. Päihdekuntoutujan kykyä oppia ja sopeutua muiden opiskelijoiden joukkoon ei mitata vain muiden vaan myös hänen omissa silmissään. Opiskelemaan ryhtyessään päihdekuntoutuja ottaa riskin opiskelujen mahdollisesta keskeytymisestä ja siitä, että epäonnistumisten sarja jatkuu. Opiskelijaryhmän muiden jäsenten tarjoaman toimintamallin omaksuminen voi muuttaa päihdekuntoutujan käsitystä itsestään ja oman toimintansa arvokkuudesta. Opiskelijaryhmään kuulumisen kautta päihdekuntoutuja saa varmuutta esiintyä opiskelijan roolissa. Sosiologi Zygmunt Baumanin mukaan (1996, 162) juuri ryhmään kuulumisen ja hyväksymisen luo turvallisuutta, jonka kautta käy mahdolliseksi erottautua sen ulkopuolella olevista.

”Hänen (päihdekuntoutujan) elämästään varmaan vain puuttui sellainen ihminen, joka jakaa sitä arkea ja niitä tunteita siellä. Hänellä oli paljon porukoita, jotka liittyi näihin vertaistukijuttuihin ja päihdehuoltoon. En tiedä tunsivatko ne kovin hyvin ihan sitä hänen arkeaan, sitä, että miten hän elää viikolla. Siihen ei todennäköisesti muita jakajia ollut sitten. Jossakin vaiheessa mietittiin sitten näitä ympyröitä, että missä muualla hän voisi käydä ja keitä muita ihmisiä tavata kuin näitä päihdeihmisiä.” Opiskelijakuraattori

”Hän (päihdekuntoutuja) on pärjännyt itseään nuorempien opiskelijoiden kanssa ja ryhmänsä ainoana naisopiskelijana erittäin hyvin. Hän on ahkera ja yritteliäs ja selviää kyllä myös jatkossa hyvin. Itsetunto ja tekemisen rohkeus on parantunut huomattavastikin vuoden aikana, joskin näihin seikkoihin tulee jat-

kossakin kiinnittää huomiota.” Aikuiskoulutaja jatkokoulutus suunnitelmassa

”Se opiskelijaryhmä oli hyvin sellainen solidaarinen joukko. Olivat hyvin erilaisia, aivan eri lähtökohdista. Toisilla oli hyvinkin turvalliset elämäntavat, mutta oman persoonansa kanssa vaikeaa, toisilla taas hyvinkin vaikea perhetausta. Ja kaikillahan meillä on jokin asia, mikä ei ole niin helppo. Mutta kaikki siellä olivat aivan erilaisia. Tämä miesjoukko hyväksyi jopa tällaisen kaikkea muuta kuin perinteistä mieskäsitystä edustavan siihen joukkoonsa.” Valmentavan koulutuksen opettaja

Päihdekuntoutujan sosiaaliset suhteet rajoittuvat usein vertaisiin ja päihdehuollon ammatilaisiin. Opinnollisen kuntoutuksen ammatilliset asiantuntijat ja heterogeeninen opiskelijajoukko edustavat tällöin päihdekuntoutujan tavallisen toimintapiirin ulkopuolisia ihmisiä, joihin otetaan kontaktia. ”Tilannetta ei koettaisi turvallisiksi ellei ’meillä’ uskottaisi olevan yhdistävää voimaa, joka kumpuaa hyväksynnästä ja vallasta suojella jo hyväksytyjä”, väittää Bauman (1996, 83).

”Sitten syntyy sellainen ilmapiiri, jokin henkinen valmius, että voidaan pitää toisista huolta. Ruvetaankin välittämään toisista. Joskus olen turvautunut ryhmään, kun joku jää pois opiskeluista, että oletteko kuulleet hänestä mitään.” Valmentavan koulutuksen opettaja

”Kyllä se opiskelu meni ihan yhteisprojektina. (...) Ihmiset tottuivat toisiinsa ja yrittivät parhaansa mukaa auttaa toisiaan. Jos vain joku keksi, mikä helpotti, niin se jaettiin kaikkien kanssa.”

Alkoholismista toipunut mies (ikäryhmä yli 40-vuotiaat, käyttöaika yli 10 vuotta)

”Hän (päihdekuntoutuja) oppi, että voi kantaa vastuun omasta elämästä...”

Valmentavan koulutuksen opettaja

”Hänestä (opettajasta) oli apua, koska voin sanoa hänelle, että nyt on näin. Tärkeää on, että voin kysyä neuvoa ja verrata omaa näkökulmaani siihen. Minulle on tärkeää, että voin puhua asiat julki jollekin ihmiselle, jota kunnioitan. Minulla ei sellaisia paljon ole.” Sekäkäytöstä toipunut nainen (ikäryhmä 30–40-vuotiaat, käyttöaika alle 10 vuotta)

”Jotenkin hän (päihdekuntoutuja) oppi näkemään, että hänelläkin saa olla ongelmia ja että hänkin saa olla heikko.” Erityisopettaja

Vastuu opiskelusta, osallistumisesta ja opintojen etenemisestä jakautuu päihdekuntoutujan, opiskelijaryhmän ja ammattilaisten muodostaman ”hyväksynnän piiriin” kesken. Opinnollisessa kuntoutuksessa päihdekuntoutuja jakaa vastuuta muidenkin kuin päihdehuollon asiantuntijoiden ja päihdehistorian suhteen vertaistensa kanssa. Päihdekuntoutuja saa kokea tullessa luotetuksi ja voivansa luottaa siihen, että muutkin kantavat hänestä vastuuta.

Päihdekuntoutajat kuvaavat päihdekulttuuria epäluulon ja oman hyödyn tavoittelun kentäksi. Lisäksi heidän kokemuksiinsa omasta vastuustaan ennen raitistumista voi kuvata sanalla ”rajaton”. He kokivat olleensa yksin vastuussa kaikesta. Päihdekuntoutujien suuri haaste on oppia luottamaan ihmisiin tilanteessa, jossa heihin lankeaa epäilyksen varjo (vrt. Tourunen 2000). Muiden taholta tulevan epäilyn päihdekuntoutujat kokivat jopa oikeutetuksi.

Piotr Sztompka (1999, 4–5) puhuu luottamuskulttuurista, jossa ihmiset kunnioittavat toisiaan moraalisisina olentoina ja suhtautuvat toisiinsa sivistyneesti. Luottamuskulttuuri velvoittaa ihmisiä olemaan pettämättä toistensa luottamusta, ottamaan toistensa intressit huomioon ja toimimaan toistensa hyväksi. Tutkimukseni perusteella inkluusiivinen asiantuntijavuorovaikutus perustuu juuri luottamuskulttuurin syntymiseen.

Aikuiskasvatus päihdekuntoutuksen jatkumolla

Monet päihdekuntoutukseen liittyvistä tutkimuksista rajautuvat hoitoon hakeutuneiden ja tiettyjen hoito- ja kuntoutusmenetelmien tutkimiseen ja osoittamaan sitä, minkälaisia fysiologisia, teologisia, sosiologisia tai psykologisia muutoksia ihmisessä tapahtuu niiden kautta (esim. Ruisniemi 2006, Uusivuori 2006, Niemelä 1999). Tutkimustiedon valossa tiedetään, että muodollisen päihdekuntoutuksen päättyminen tuottaa riskejä kuntoutumisen jatkumisen suhteen. Siksi tarvitaan myös riittävän pitkää katkeamatonta kuntoutusjatkumoa pitämään muutosprosesseja yllä.

Opinnollinen kuntoutus näyttää tutkimukseni perusteella tuottavan aikuiskasvatuksen kentässä sellaista valmentavaa koulutusta, jolla on erityistä merkitystä päihdekuntoutumisessa. Se

tarjoaa myös itsenäisesti päihteiden käytöstä vieroittautuneille ihmisille väylän kuntoutua ja päästä irti entisistä kielteisiksi muodostuneista elämänorientaatioista ja sosiaalisista suhteista. Niiden ihmisten, jotka ovat vieroittautuneet päihdehoitoisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvin, tavallinen reitti kiinnittyä päihteitä käyttämättömiin ihmisten ryhmiin ovat vertaiset päihdekuntoutujien ryhmät.

Myös opinnollisessa kuntoutuksessa päihdekuntoutujille tarjotaan opintoja yhteisen päihdehistorian jakavissa vertaisryhmissä, jolloin päihdekuntoutujista muodostetaan omia opintoryhmiään. Tällöin ajatellaan päihdekuntoujista muodostetun ryhmän olevan osa raittiutta edistävää päihdeetöntä toimintaympäristöä (ks. esim. Kuusipalo 2006). Näissä ryhmissä entisten päihdeidenkäyttäjien sosiaaliset suhteet painottuvat entisiin käyttäjiin.

Luottamusta modernissa maailmassa tutkineet Kaj Ilmonen ja Kimmo Jokinen (2002, 13–14) puhuvat Mark S. Granovetteriin viitaten vahvojen siteiden yhteisöstä, johon sitoutuminen voi olla niin voimakasta, että se ehkäisee jäsentensä kontakteja sen ulkopuolella. Verkostot, joissa ihmisten väliset sidokset ovat löyhiä, synnyttävät luottamuskokemusten kautta uskallusta luoda kontakteja muihin sosiaalisesta välimatkasta huolimatta. Ilmosen ja Jokisen mukaan (2002, 92–93) juuri ryhmiä ylittävät sosiaaliset verkostot edistävät luottamuksen kasvua sosiaalisissa suhteissa.

Tutkimukseni mukaan aikuiskasvatuksen kentässä tapahtuvassa vuorovaikutuksessa syntyy ratkaisuja sosiaalisen inklusion rakentumiseen juuri silloin, kun päihdeidenkuntoutujiin ei suhtauduta erityisenä ”koulutukseen motivoitumattomana kohderyhmänä”. Tätä termiä käyttää mm. päihdekuntoutujien opinnollista kuntoutusta kehittänyt Paula Kuusipalo (2006) viitattaessaan kohderyhmäänsä.

Opinnollisen kuntoutuksen osallistuminen luo päihdekuntoutujan elämään uudenlaisen sosiaalisen tilanteen ja uusia sosiaalisia siteitä, jonka kautta voidaan synnyttää vastavuoroisia luottamuksen kokemuksia päihdekuntoutujien ryhmän ulkopuolella. Tulokintani mukaan nimenomaan opiskelijaryhmien heterogeenisyys luo mahdollisuuden inklusiiviselle vuorovaikutukselle.

Kuntoutumistarinoita tutkineet Vilma Hänninen ja Jukka Valkonen (1998, 5–6) kuvaavat äkillistä elämänmuutoksen hetkeä katkokseksi ja tarinalli-

seksi tyhjiöksi, joka on täynnä epävarmuutta. Se haastaa hahmottamaan elämää uudelleen. Ilmosen ja Jokisen mukaan (2002, 32) luottamus aktualisoituu juuri tilanteissa, jossa toimijat eivät voi tietää, miten muut tulevat tässä tilanteessa toimimaan. Siksi uudet sosiaaliset suhteet ja tilanteet voivat muodostua luottamustyön erityiseksi kentäksi sosiaalisen pelon ohjatessa käyttäytymistä luottamisen suuntaan, kun muutakaan vaihtoehtoa ei näy.

Yhteiskuntateoreettisesti luottamusta pidetään tärkeänä yhteiskunnallisen järjestyksen takaajana. Ilmonen ja Jokinen (2002, 92) erottavat toisistaan ”annetun” ja ”humanistisen” luottamuksen. ”Annettua” luottamusta voimme kohdistaa tuntemillemme henkilöille ja tuttuun luottamusketjuun kuuluville. ”Humanistisessa” luottamuksessa se kohdistetaan ihmisiin siitä huolimatta, ettemme tunne heitä ja emmekä siten voi antaa luottamustamme heille henkilökohtaisesti ja välittömästi. Luottamuksen yleistymisen kannalta oleellisen tärkeää on oppia luottamaan tuntemattomiin.

Tutkimusraportissani (Mattila-Aalto 2007) tarkastelen päihdekuntoutujien kiinnittymistä sosiaaliin suhteisiin opinnollisessa kuntoutuksessa. Päihdekuntoutujat arvioivat sosiaalisten suhteiden syntymisen ja säilymisen opinnollisen kuntoutuksen ammattilaisiin tärkeämmäksi kuin vertaisiin opiskelijoihin. He kertoivat solmivansa ammattilaisiin ystävyys- ja kaveruussuhteita, jotka jatkuvat opintojen päättymisen jälkeen. Ammatilliset asiantuntijat puolestaan kuvaavat ulottavansa tukeaan myös entisiin opiskelijoihinsa. Päihdekuntoutujat korostavat sen tärkeyttä, että ammatillaiset ovat olemassa ja saatavilla tarvittaessa, vaikka aktiivista yhteydenpitoa ei olisi-kaan.

Opinnollinen kuntoutus tarjoaa päihdekuntoutujille toimintakentän, jossa epävarmuuden ja mahdollisesti myös sosiaalisten suhteiden tyhjiötä voidaan asteittain täyttää instituution tarjoamissa olosuhteissa. Aikuiskasvatuksen asiantuntijanvuorovaikutuksessa päihdekuntoutujan luottamus muihin ja muiden luottamus päihdekuntoutujiin yleistyy. Tällaisen luottamustyön kautta on ilmeisen hyvä kurottautua kohti ”humanistista”, yleistyvää ja vastavuoroista luottamusta, jonka avulla kiinnittyä nyky-yhteiskuntaan.

Lähteet

Arminen, Ilkka (1994). *Elämäkerrat etnometodi-*

- na. *Kokemusten organisointi nimettömien alkoholistien piirissä*. Helsinki: Alkoholipo liittinen tutkimuslaitos.
- Bauman, Zygmunt (1996). *Postmodernin lumo*. Tampere: Vastapaino.
- Brandt, Edward N. & Pope, Andrew, M. (toim.) (1997). Executive Summary. Teoksessa Brandt, Edward N. & Pope, Andrew M. (toim.) (1997). *Enabling America. Assessing the role of rehabilitation science and engineering*. Washington D.C.: Institute of Medicine of National Academy, 1–23.
- Bruner, Edward M. (1986). Experience and its expressions. Teoksessa Turner, Victor W. & Bruner, Edward, M. (toim.) (1986) *The anthropology of experience*. Urbana, III: University of Illinois Press, 3–30.
- Downey, Louis, Rosengren, David B. & Donovan, Dennis M. (2001). Sources of motivation for abstinence. A replication analysis of the reasons for quitting questionnaire. *Addictive Behaviors* 26, 79–89.
- Goodley, D. (1997). Locating self-advocacy in models of disability: understanding disability in the support of self-advocates with learning difficulties. *Disability & Society*, Vol. 12 (3), 367–379.
- Glowacki-Dudka, Michelle & Wise, Meg (2007). Claiming the power of the margins. Teoksessa Rinne, Risto, Heikkinen Anja & Salo, Petri (toim.) *Adult education – Liberty, fraternity, equality? Nordic views on lifelong learning*. Helsinki: Finnish Educational Research Association, 399–414.
- Granfelt, Riitta (1998). *Kertomuksia naisten koddittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Eräsaari, Risto (2002). *Kuinka turvaton on riittävän turvallinen?* Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätiö.
- Eräsaari, Risto (2002). Avoimen asiantuntijuuden analytiikka. Teoksessa Pirttilä, Ilkka & Eriksson, Susanna (toim.) (2002) *Asiantuntijoiden areenat*. Jyväskylä: SopHi 2002, 21–40.
- Euroopan neuvoston vammaispoliittinen toimintaohjelma (2006). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Forssén, Tuulikki (2005). *Huumehoidon asiantuntijuuden rakentuminen päiväkeskuksessa*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskuksen raportteja 1/2005. Helsinki: Stakes.
- Helén, Ilpo & Jauho, Mikko (2003). Terveystieteiden salaisuus ja elämänpolitiikka. Helén, Ilpo & Jauho, Mikko (toim.) (2003) *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Helsinki: Gaudeamus, 13–32.
- Helne, Tuula (1990). *Syrjäytyminen: keskustelu, käsite ja kytkennät*. Helsingin yliopisto.
- Helne, Tuula (2000). *Syrjäytymisen yhteiskunta*. Helsinki: STAKES.
- Holopainen, Antti (2003). Päihdeongelma ja sosiaalinen syrjäytyminen. Teoksessa Salaspuro, Mikko, Kiiänmaa, Kalervo ja Seppä, Kaija (toim.) (2003) *Päihdelääketiede*, 265–272.
- Häkkinen, Hannele, Jaakkola, Antero, Kuivalainen, Susanna & Palola, Elina (2001). *Näkökulmia eurooppalaiseen sosiaalipolitiikkaan*. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Hänninen, Sakari, Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (2005). *Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta*. Helsinki: STAKES.
- Hänninen, Vilma & Valkonen, Jukka (toim.) (1998). *Kunnon tarinoita. Tarinallinen näkökulma kuntoutukseen*. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Varpu (2005). Kerronnallinen haastattelu. Teoksessa Ruusuvoori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) (2005) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*, 189–222.
- Ilmonen, Kaj & Jokinen, Kimmo (2002). *Luottamus modernissa maailmassa*. Jyväskylän yliopisto, SoPhi.
- Kallanranta Tapani, Rissanen Paavo, Vilkkumaa Ilpo (toim.) *Kuntoutus*. Helsinki: Duodecim 2001.
- Karisto, Antti (2003). Pelottava kaupunki. Teoksessa Kopomaa, Timo (2003) *Kohti kaupunkisosaalityötä*, 67–82.
- Karjalainen (1997). *Tunnistamisen vaikeus ja asiantuntijan tieto*. Stakesin ja SPR:n huono-osaisuusselvitys. Helsinki: STAKES.
- Kemppainen, Erkki (2001). *Huollettavasta asiakkaaksi. Sosiaalihuollon oikeudet*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry.
- Kuntoutuslainsäädäntö internet-osoitteessa <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/kumotut/1991/19910604> poimittu 2.4.2007.

- Kuntoutuseloteko 2002. Valtioneuvoston se-
lonteko eduskunnalle. Julkaisuja 2002: 6. Hel-
sinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Kuusipalo, Paula (2006). Päihdekuntoutuja kan-
sanopiston opiskelijana. *Aikuiskasvatus*, Vol.
26 (1), 59–62.
- Ladonlahti, Tarja (2006) Oppimisen merkitys ja
mahdollisuudet yhteisöön liittymisen tukemi-
sessa. Teoksessa Ladonlahti, Tarja & Pirtti-
maa, Raija (toim.) (2006) *Erityispedagogiikka
ja aikuisuus*. Helsinki: Yliopistopaino, 17–42.
- Laki kuntoutuksen asiakasyhteistyöstä internet-
osoitteessa [http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/
2003/20030497](http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2003/20030497) poimittu 17.1.2006.
- Lammenranta, Markus (2002) Kokemus tiedon
lähteenä. Teoksessa Haaparanta, Leila &
Oesch, Erna (toim.) (2002) *Kokemus*, 47–61.
- Larsson, Stig (2001) Från patient till medborgare.
Socialvetenskapliga tidskrift 4/2001, 267–
285.
- Mattila-Aalto, Minna (2007). Opinnollisen kun-
toutuksen asiantuntijuus sosiaalisen inkluusi-
on rakentumisessa, tutkimusraportti. Helsinki:
Vapaa Sivistystyön Yhteisjärjestö. (Julkaise-
maton, VSY:n hallussa).
- Mäkelä, Matti, Nieminen, Jarmo ja Törmä, Sinik-
ka (2005). *Hoito- ja palvelujärjestelmän kyn-
nykset päihdeongelmaisten kannalta*. Hel-
sinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Mäkelä, Rauno & Murto, Lasse (2006). Päihde-
riippuvuutta kannattaa hoitaa. Vieraskynä-
kirjoitus Helsingin Sanomissa 14.8.2006.
- Mänty, Tarja (2006). Koulutus integraation tuke-
na. Teoksessa Ladonlahti, Tarja & Pirttimaa,
Raija (toim.) (2006) *Erityispedagogiikka ja
aikuisuus*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Tut-
kimus- ja koulutuskeskus Palmenia, 71–108.
- Nedelmann, Birgitta (2002). The Continuing Re-
levance of Georg Simmel: Staking out anew
the field of sociology. Teoksessa Ritzer, Geor-
ge & Smart, Barry (2002) (toim.) *Handbook of
social theory*. London: SAGE, 66–78.
- Niemelä, Jorma (1999). *Usko, hoito ja toipumi-
nen. Tutkimus kääntymyksestä ja kristillises-
tä päihdehoidosta*. Helsinki: STAKES.
- Noro, Arto (1991). *Muoto, moderniteetti ja 'kol-
mas'*. Tutkielma Georg Simmelin sosiologias-
ta. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Polkinghorne, Donald E. (1988). *Narrative kno-
wing and the human sciences*. Albany: State
University of New York Press.
- Polkinghorne, Donald E. (1995). Narrative confi-
guration in qualitative analysis. Teoksessa
Hatch, J.A. & Wisniewski, R. (toim.) *Life his-
tory and narrative*. London: Falmer Press, 5–
23.
- Raitakari, Suvi (2002). Sosiaalityön marginaali-
status. Asiakkuus ja asiantuntijuus modernin
ja postmodernin tulkintakehyksessä. Teok-
sessa Juhila, Kirsi, Forsberg, Hannele & Roi-
vanen, Irene (toim.) (2002) *Marginaalit ja so-
siaalityö*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto,
44–63.
- Rose, Nikolas (1999). *Powers of freedom. Refra-
ming political thought*. Cambridge: Cambrid-
ge University Press.
- Ruisniemi, Arja (2006). *Minäkuvan muutos päih-
deriippuvuudesta toipumisessa. Tutkimus
yhteisöllisestä päihdekuntoutuksesta*. Tam-
pere: Tampereen yliopisto.
- Ruotsalainen, Jarno (2006). *Kuntouttava vanki-
työ: selvitys työhönkuntouttamisen roolista
vankeinhoidossa*. Helsinki: Kriminaalihuollon
tukisäätiö.
- Saaristo, Kimmo (2000). *Avoin asiantuntijuus*.
Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuu-
rin tutkimuskeskuksen julkaisuja 66.
- Simmel, Georg (1999). *Pieni sosiologia*. Helsinki:
Tutkijaliitto.
- Stenius, Henrik (2003). Kansalainen. Teoksessa
Hyvärinen, Matti, Kurunmäki, Jussi, Palonen,
Kari, Pulkkinen, Tuija & Stenius, Henrik
(toim.) (2003) *Käsitteet liikkeessä. Suomen
poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Tampe-
re: Osuuskunta Vastapaino, 309–362.
- Standard Rules on the opportunities for peoples
with disabilities 1993. United Nations.
Adopted by the Nations general assembly at
its 48th session on 20 december 1993.
- Stenius, Henrik (2003). Kansalainen. Teoksessa
Hyvärinen, Matti, Kurunmäki, Jussi, Palonen,
Kari, Pulkkinen, Tuija & Stenius, Henrik
(toim.) (2003) *Käsitteet liikkeessä. Suomen
poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Tampe-
re: Osuuskunta Vastapaino, 309–362.
- Stichweh, Rudolf (2005). *Inklusion und Exklusi-
on: Studien zur Gesellschaftstheorie*. Biele-
feld: Transcript-Verlag.

- Sztompka, Piotr (1999). Trust, distrust and two paradoxes of democracy. *European Journal of Social Theory* 1(1), 19–32.
- Suikkanen, Asko & Lindh, Jari (2003). Kuntoutus kehossa – keho kuntoutuksessa. Teoksessa Kallanranta, Tapani, Rissanen, Paavo & Vilkkumaa, Ilpo (2003) *Kuntoutus*. Helsinki: Duodecim.
- Tourunen, Jouni (2000). *Epäilyksen polttopisteessä. Tutkimus päihdekuntoutusosastosta vankilassa*. Helsinki: Stakes.
- Tuohimaa, Marika (2002). Kokemuksen käsitteen dekonstruktio Jacques Derridan kirjoituksissa. Teoksessa Haaparanta, Leila & Oesch, Erna (toim.) (2002) *Kokemus*, 349–369.
- Uusivuori, Elina (2006). CRAFT-metodiin perustuvan väitöskirjahankkeen esittely Päihdejärjestöjen tutkijafoormissa 23.10.2006 Helsinki: Sininauhaliitto.
- Vehviläinen, Jukka (2005). *Rajatonta palvelua? – Nuorten osallisuushankkeen arvioinnin väliraportti*. Helsinki: Opetushallitus.
- Kirjoittaja on sosiaalipoliitikko, neurologisen fysioterapian erikoislääkintävoimistelija, työfysioterapeutti ja aineenopettaja, joka on kouluttanut useita vuosia aikuisia sosiaali- ja terveysalan ammatteihin ja tekee väitöskirjaa sosiaalisesta inklusiosta ja asiantuntijuudesta päihdekuntoutuksen kontekstissa.*
- Artikkeli saapui toimitukseen 6.2.2007. Se hyväksyttiin julkaistavaksi toimituskunnan kokouksessa 22.9.2007.*